

ἐγκατάστασις καὶ ἐξέλιξις τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὴν ὄρεινὴν λεκάνην τοῦ Λασιθίου

ὕπο
Emile Kolodny

Ἡ παρουσία ὄρεινῆς πληθυσμιακῆς ἐστίας εἰς ἀνατολικὴν Κρήτην ἀποτελεῖ ἰδιαίτερον γεωγραφικὸν φαινόμενον, ἀνωμόλου ἱστορικῆς ἐξελίξεως. Ἡ ἐγκατάστασις αὐτὴ εἰς τὴν καρστικὴν λεκάνην (πόλγη, polje) τοῦ Λασιθίου εἶναι ἰδιότυπος· ὅχι διότι ἀποτελεῖ μοναδικὴν περίπτωσιν, μεταξὺ τῶν νήσων τῆς Μεσογείου, μονίμου κατοικήσεως εἰς μέγα ὑψόμετρον, ἀλλὰ διότι χαρακτηρίζεται ἀπὸ πληθυσμιακὴν ἀστάθειαν, ἀσυνεχῆ ἐξέλιξιν καὶ διαρκῆ προβληματισμὸν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως. Ἡ ἀναδρομὴ εἰς τὰς ἱστορικὰς πηγὰς καὶ ἡ ἀνάλυσις τῶν στατιστικῶν δεδομένων ἀπὸ τῆς ἐνετικῆς ἐποχῆς μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἐξετάσωμεν τὴν ἰδιαίτεραν δημογραφικὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀπομεμονωμένης αὐτῆς ὄρεινῆς περιοχῆς καὶ νὰ προσδιορίσωμεν τὰς σημερινὰς τάσεις τῆς.

Ἡ ἐπαρχία Λασιθίου ἠρίθμει 6.657 κατοικοὺς τὸ 1961, εἶχε δηλαδὴ συνολικὴν πυκνότητα 45 κατοίκων ἀνὰ τετραγωνικὸν χιλιόμετρον, ἐπὶ ἐπιφανείας 148 χμ². Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι τὰ 92,3% τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ ἀποζοῦν ἐκ τῆς γῆς, ἔχομεν *γεωργικὴν* πυκνότητα 200 κατοίκων ἀνὰ τετραγωνικὸν χιλιόμετρον καλλιεργουμένης γῆς (30,6 χμ²). Οἱ ἀριθμοὶ αὗτοί ἐκφράζουν μέρος μόνον τῆς πραγματικότητος· διότι, ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὴν καλλιεργουμένην ἐπιφάνειαν τῆς λεκάνης, τὰ ὑπόλοιπα 70,8% τῆς ἐκτάσεως ἀφιεροῦνται εἰς τὴν ἐκτατικὴν κτηνοτροφίαν. Οἱ οἰκισμοὶ εὐρίσκονται ἀκριβῶς εἰς τὸ σύνορον τῶν δύο αὐτῶν ζωνῶν. Ἐξ ἄλλου, ἀρκετοὶ Λασιθιώται εἶναι κάτοχοι βοσκοτόπων, ἀγρῶν καὶ ἐλαιῶνων, οἱ ὁποῖοι εὐρίσκονται ἐκτὸς τῆς ὄρεινῆς τῶν περιοχῆς.

Οὕτω φαίνεται ὅτι, παρὰ τὴν κατὰ 13% μείωσιν τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὴν περίοδον 1940-1961 καὶ παρὰ τὰς ἐνδείξεις περὶ προσπάτου ἐπιταχύνσεως τῆς *ἀγροτικῆς ἐξόδου*, εὐρίσκόμεθα ἐνώπιον ἐξαιρετικῶς πυκνοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, ὁ ὁποῖος, προκειμένου διὰ τὴν νησιωτικὴν Ἑλλάδα, μόνον εἰς παραλιακὰς περιοχὰς τῆς εὐρίσκει ἀντιστοιχίαν: Κέρκυραν, πεδιάδα τῆς Ζακύνθου, ἀνατολικὴν Μαστιχοχώραν καὶ Κάμπον τῆς Χίου, κτλ., εἰς οὐδεμίαν δὲ περίπτωσιν, ὡς συμβαίνει εἰς Λασιθίον, ἀνω τῶν 800 μέτρων.

γεωγραφικὴ ἰδιουπία τῆς λεκάνης τοῦ Λασιθίου

Ἡ ὑπαρξὶς σημαντικῆς πληθυσμιακῆς συγκεντρώσεως εἰς τὸν ἀσβεστολιθικὸν ὄγκον τῆς Δίκτης, εἰς ἀνατολικὴν Κρήτην, ὅπου εἰκοσὰς χωρίων περιβάλλει τὴν πόλγην τοῦ Λασιθίου εἰς ὑψόμετρον 830-900 μέτρων, παρουσιάζει ἰδιαίτεραν γεωγραφικὴν ἰδιουπία. Τὸ φαινόμενον ἐνὸς μονίμου οἰκισμοῦ εἰς ὑψόμετρον μεγαλύτερον τῶν 800 μέτρων, εἰς σημεῖον 35° βορείου πλάτους, εἰς τὸν αὐτὸν παράλληλον μὲ τὸ Sfax (Τυννησία) καὶ τὸ Hama (Συρία), δὲν ἀποτελεῖ ἐξαιρεσιν. Ἐπὶ πλέον, ὁ ὄρεινός οἰκισμὸς δὲν εἶναι ἄγνωστος εἰς τὰς νήσους τῆς Μεσογείου· εἶναι ἀρκε-

τὰ τὰ χωρία εἰς τὰς ἀμφιθεατρικὰς ὑψηλὰς κοιλάδας τοῦ ὄρους Τρόδος (Κύπρος) τὰ ὁποῖα φθάνουν ἢ ὑπερβαίνουν τὸ ὑψόμετρον τῶν χιλίων μέτρων. Εἰς τὴν Σικελίαν, ἡ πόλις Enna (23.323 κάτοικοι τοῦ 1961) εὐρίσκεται εἰς τὰ 930 μέτρα· αἱ κοινότητες Gangi καὶ Troina, μὲ περισσότερους τῶν 10.000 κατοίκων ἐκάστη, εὐρίσκονται εἰς 1.050 καὶ 1.120 μέτρα ἀντιστοίχως. Τὸ χωρίον Fonni, εἰς τὴν περιοχὴν Barbagia Ollolai, τὸ ὑψηλότερον τῆς Σαρδηνίας (1.000 μέτρα), ἠριθμεῖ 5.451 κατοίκους τοῦ 1961· τέλος, ἡ λεκάνη τοῦ Niolo, εἰς Κορσικὴν, περιλαμβάνει πέντε κοινότητες εἰς ὑψόμετρον 850-1.045 μέτρων.

Διὰ τὴν νησιωτικὴν Ἑλλάδα, ὅμως, ἡ λεκάνη τοῦ Λασιθίου εἶναι ἡ μόνη περιοχὴ μονίμου οἰκισμοῦ ἄνω τῶν 800 μέτρων. Εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, οὐδὲν χωρίον ὑπερβαίνει τὰ 700 μέτρα: ὁ Ἅγιος Ἰσίδωρος εἰς Ρόδον (520 μέτρα), τὸ Μεγαλοχώριον εἰς Λέσβον (570 μέτρα), ὁ Ἀπείραθος εἰς Νάξον (600 μέτρα), οἱ Ἄνω Ἀρβανίται εἰς Σάμον (630 μέτρα). Εἰς τὰς Ἰονίους Νήσους, μόνον τὸ χωρίον Ἐγκλουβή, εἰς Λευκάδα, φθάνει τὰ 730 μέτρα. Σχεδὸν παντοῦ ὁ μόνιμος οἰκισμὸς διακόπτεται εἰς τὸ ὄριον τῆς ἐλαίας: εἰς τὸν κανόνα αὐτὸν ἡ Κρήτη δὲν ἀποτελεῖ ἐξαιρέσιν, ἡ δὲ κατανομή τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ ὑψομετρικὰς ζώνας ἐμφανίζει ἀπότομον περιορισμὸν ἄνω τῶν 600 μέτρων. Ἐξαιρέσει τῆς κομποπόλεως τῶν Ἀνωγεινῶν, οἱ 2.461 κάτοικοι τῆς ὁποίας ἀποσοῦν ἐκ τῆς κτηνοτροφίας καὶ τῆς ὑφαντικῆς βιοτεχνίας, τὰ εὐρισκόμενα εἰς ὑψόμετρον 700-800 μέτρων χωρία εἶναι γενικῶς μικροὶ ἀήματινοι οἰκισμοί. Οὕτω, εἰς τὴν πόλιν τῆς Ἀσκύρου τῶν Λευκῶν Ὁρέων, τέσσαρες μικροὶ οἰκισμοὶ (552 κάτοικοι τοῦ 1961), εἰς ὑψόμετρον 690-730 μέτρων, ἀποτελοῦν μικρογραφίαν τῆς διατάξεως τῶν χωρίων τοῦ Λασιθίου.

Ἡ σπάνις τῶν καλλιεργησίων γαιῶν, αἱ ὁποῖαι περιορίζονται εἰς τὰς καρστικὰς λεκάνας τῶν ἀσβεστολιθικῶν ὄγκων τοῦ κορμοῦ τῆς Κρήτης, ἡ ἔλλειψις δασικοῦ πλούτου καὶ ἡ δριμύτης τοῦ κλίματος ἔχουν καθορίσει διὰ τὰ ὄρη τῆς νήσου ρόλον βοσκοτόπων καὶ ἐπαναστατικὸν προμαχῶνος κατὰ τὰς ταραχώδεις ἐποχάς. Αἱ ὑψηλαὶ αὗται περιοχαί, ἐξαιρέσει τοῦ Λασιθίου, σχηματίζουν εἰς τὸν πληθυσμικὸν χάρτην τῆς Κρήτης τὰ μεγάλα ἀκατοίκητα κενά.

Τὸ Λασιθίον παρουσιάζει ἐπὶ πλεόν τῶν ἰδιοτυπιῶν ὅτι εἶναι ἡ μοναδικὴ περίπτωσης κατοικομένης μεγάλης πόλεως εἰς μεσογειακὴν νήσον. Εἰς τὴν Κρήτην, τὸ Λασιθίον διαφέρει τῆς μικρᾶς λεκάνης τῆς Νίδας (ὑψόμετρον 1.500), εἰς τὴν ὅποιαν συγχάζουν κατὰ τὸ θέρος οἱ ποιμένες τῶν Ἀνωγεινῶν, καὶ τῆς λεκάνης τοῦ Ὀμαλοῦ (ὑψόμετρον 1.100), ἡ ὅποια καλλιεργεῖται ὑπὸ τῶν χωρικῶν τῶν Λάκκων, διαμενόντων ἐκεῖ προσκαίρως κατὰ τὸ θέρος· τὸ Λασιθίον διαφέρει ἐπίσης τῆς Ἀσκύρου, ὅπου τὰ χωρία βενρινῆς διαμονῆς διαθέτουν χειμερινούς οἰκισμούς ἐπὶ τῆς νοτίου ἀκτῆς τῶν Σφακιῶν καὶ μετόχια εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ἀποκοράνου. Βεβαίως, οἱ Λασιθιώται κατέχουν

σήμερον βοσκοτόπους, ἀγρούς καὶ ἐλαιώνας πρὸς τὰ χωρία Ἀβδοῦ, Γοῦβαι, Χερσόνησος, Μάλια καὶ Καστέλλιον Πεδιάδος, εἰς τὴν περιοχὴν Ἱεραπέτρας καὶ μέχρι τῆς ἄνω Μεσαράς, ὅπου οἱ κάτοικοι τοῦ Ἀβρακόντε ἔχουν μετόχια εἰς Λαγούταν. Ἀλλὰ εἰς Λασιθίον αἱ ἐποχικαὶ μετακινήσεις δὲν πραγματοποιοῦνται μαζικῶς, ὥς συμβαίνει ἀκόμη εἰς τὴν περιπτῶσιν τῶν Σφακιῶν, ὅπου οἱ κάτοικοι τῆς Ἱμπρου καὶ τοῦ Ἀσφένδου κατέρχονται τὴν 20ὴν Ὀκτωβρίου διὰ νὰ παραμείνουν μέχρι τῶν ἀρχῶν Ἰουνίου εἰς τοὺς μικροὺς οἰκισμούς Βουβάν, Βρασκάν, Κομιτάδες καὶ Σκαλωτήν, εἰς τὴν νότιον ἀκτὴν. Εἰς Λασιθίον, ὥς καὶ εἰς τὰς καρστικὰς λεκάνας νοτιοανατολικῶς τῆς Σητείας (π.χ. Ζίρος), οἱ πλείστοι διαχειμάζουν ἐπὶ τόπου.

Μία ἄλλη ἰδιοτυπία ἀφορᾷ εἰς τὴν παλαιότητα τῆς κατοικτικῆς, καθ' ὅσον πολυἀριθμὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα ἐπιβεβαίουν τὴν παρουσίαν ἀνθρώπων, εἰς τὴν ἐλάχιστην προστιτὴν αὐτὴν λεκάνην, ἀπὸ τῶν νεολιθικῶν χρόνων μέχρι τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς. Ἐν τούτοις, ὅλα τὰ σημερινὰ χωρία, κτισμένα συχνὰ πλησίον τῶν ἀρχαίων θέσεων, ἀνήκουν εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 15ου αἰῶνος: οὐδὲν τοπωνύμιον παλαιότερον τῆς ἐποχῆς αὐτῆς φαίνεται ὅτι διετηρήθη, ἐκτὸς ἴσως τοῦ ὀνόματος τοῦ Λασιθίου. Ὑπάρχει λοιπὸν ἡλλειψις συνεχείας ὥς πρὸς τὴν ἐξέλιξιν, δύο αἰώνων.

Ὁ ἐπαναποικισμὸς τοῦ Λασιθίου καὶ ἡ ὁμιμος κατοικήσις του (1463) ἐδημιούργησαν, ὑπὸ τὸ τουρκικὸν καθεστῶς, μίαν ζώνην-καταφύγιον χρήσιμον εἰς τὰς κρητικὰς ἐπαναστάσεις. Ὅπως καὶ εἰς τὰ Σφακιά, οὐδὲν τουρκικὸν στοιχεῖον ἐγκατεστάθη ἐνταῦθα· περισσότερον ἐρηνικὸν ἴσως ἀπὸ τοὺς τρομεροὺς Σφακιανούς, ἀλλὰ ὀλιγώτερον προστατευόμενον ἀπὸ ὅ,τι οἱ Σφακιανοὶ εἰς τὰ ἀπρόσιτα κρησφύγετά των εἰς τὰ Λευκὰ Ὄρη, οἱ Λασιθιώται ὑπέφερον κατὰ τὸ 1823 καὶ 1867 ἐκ τῶν σκληρῶν ἀντιποίνων τοῦ Τούρκου.

κάθοδος τῶν οἰκισμῶν πρὸς τὴν πεδιάδα

Ὁ πρῶτος οἰκισμὸς ὁ ὁποῖος ἀνιχνεύθη εἰς τὴν καρστικὴν αὐτὴν λεκάνην περιελάμβανε τραγλοδύτας· εἰς τὴν νεωτέραν νεολιθικὴν περίοδον, τὸ σπήλαιον Τράπεζα, πλησίον τοῦ Τζερμαῖου, ἐχρησίμευσεν ὥς τόπος διαμονῆς τῶν πρώτων κατοίκων. Εἰς τὴν πρωτομινωικὴν ἐποχὴν (2800-2400 π.Χ.) οἱ κάτοικοι τῆς Τραπεζῆς ἐγκατεστάθησαν εἰς τὸν λόφον Κάστε-1.500), εἰς τὸ σπήλαιον δὲ ἐθάπτοντο οἱ νεκροί.¹

Πολλὰ εἶναι τὰ ἱχνη ἐγκαταστάσεως ἀνθρώπων κατὰ τὴν μινωικὴν ἐποχὴν. Τὸ Δικταῖον ἄντρον, ἄνω-

1. Διὰ τὴν ἱστορίαν καὶ ἀρχαιολογίαν βλέπε τὸν τεκμηριωμένον δόγηγόν τοῦ Σ. Σπανῆ, *Ἡ Κρήτη, τοιαυτός, ἱστορία, ἀρχαιολογία, Ἡράκλειον*. Ἐπίσης, τοῦ αὐτοῦ, *Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Λασιθίου κατὰ τὴν Βενετοκρατίαν*, Ἡράκλειον 1957. Διὰ τὴν γενικὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης βλέπε R. Matton, *La Crète au cours des siècles*, Ἀθήναι 1957.

θεν τοῦ Ψυχροῦ, ὅπου κατὰ τὴν μυθολογίαν ἐγεννήθη ὁ Ζεὺς, ὑπῆρξε σημαντικὸς τόπος λατρείας. Ἐκ τῆς μεσομινωικῆς ἐποχῆς (1700-1550 π.Χ.) εὐρίσκοντες εἰς Παπούρα, δυτικὸς τοῦ Λαγοῦ, κατοικημένην θέσιν εἰς ὑψόμετρον 1.025' ἐκ τῆς ὑστερομινωικῆς ἐποχῆς (1550-1450 π.Χ.), ἡ θέσις Πλάτης ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ Dawkins τὸ 1913. Κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτὴν ἐποχὴν, αἱ προσβάσεις τῆς λεκάνης προστατεύονται ὑπὸ σειρᾶς ὄχυρώσεων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἡδύνατο νὰ ἐρμηνεύσῃ, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψιν ἡ ἀπομεμακρυσμένη θέσις τοῦ Λασιθίου, διατὶ ἡ περιοχὴ αὕτη φαίνεται νὰ διέφυγε τῆς καταστροφῆς ἣ ὁποία κατρείπωσε τὴν Κνωσόν.

Περὶ τὸ τέλος τοῦ 12ου π.Χ. αἰῶνος, ἡ δωρική εἰσβολὴ ἀπώθησε πρὸς τὰ ὑψηλότερα μέρη τὸν πληθυσμόν, ὁ ὁποῖος ἐγκατεστάθη εἰς τὴν θέσιν Καρφί (ὑψόμετρον 1.100), συνοικισμὸν μερικὰς χιλιάδας κατοίκων, συμφώνως πρὸς ἐκτιμήσεις ἐκ τῶν γενομένων ὑπὸ τοῦ Pendlebury ἀνασκαφῶν κατὰ τὰ ἔτη 1937-39. Ἡ πόλις αὕτη διετετήθη δύο αἰῶνας· ἀλλὰ ἐπειδὴ ἐβελτίωθησαν πιθανόν αἱ συνθήκαι ἀσφαλείας, οἱ κάτοικοι ἐγκατεστάθησαν ἐκ νέου εἰς Παπούρα, οἰκισμὸν ὁ ὁποῖος ἐγνώρισε τὸ ἀπόγειόν του κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν (650-530 π.Χ.) καὶ διετετήθη μέχρι τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Διαπιστοῦται οὕτω μία ἀξιοσημείωτος ἐξέλιξις ἐκ πρὸς τὴν ἐκλογὴν τῆς θέσεως: μία πρώτη μετακίνησις ἐκ τοῦ φυσικοῦ σπηλαίου πρὸς τὴν κατασκευασζομένην ὑπαίθριον κατοικίαν· κατόπιν, μετακίνησις μετὰ τῆς περιοχῆς περὶ τῆς πεδιάδος καὶ τὸν ὑψηλότερων τοποθεσιῶν, αἱ ὁποῖαι ἐξησφάλιζον προϋποθέσεις ἀμύνης (Πλάτη, Παπούρα, Καρφί), ἀκολουθοῦμενα ὑπὸ ἐπιστροφῆς πρὸς θέσιν καταλλήλοτέραν, ἣ ὁποία κυριαρχεῖ ἐπὶ τῆς βορείου πεδιάδος τῆς λεκάνης (Παπούρα)· τέλος, κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν (961-1204), ἐπραγματοποιήθη ὀριστικὴ ἐγκατάστασις εἰς τὴν πεδιάδα, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ λοφίσκου Κεφάλα, πλησίον τοῦ Ἀγίου Γεωργίου (θέσις Αὐγούστη).¹

ἐγκατάλειψις καὶ ἐπαναοικισμός κατὰ τὴν Ἑνετοκρατίαν

Κατὰ τὸ ἔτος 1211 οἱ Ἑνετοὶ παρεχώρησαν τὸ Λασιθίον εἰς τὸ Sestiere Canaregio. Ἡ πόλην ὅμως κατέστη ὁ προμαχὼν τῶν συχνῶν ἐπαναστάσεων εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐνετικῆς κατοχῆς. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν οἱ Ἑνετοὶ ἀπεμάκρυναν τοὺς κατοικοὺς ἐκ τοῦ Λασιθίου τὸ 1263, κατέκοψαν τὰ ὁπωροφόρα δένδρα καὶ ἐθέσπισαν τὸν ἀκρωτηριασμόν ἢ τὴν θανατικὴν ποινὴν δι' οἰονδήποτε ὁ ὁποῖος θὰ ἐτόλμα νὰ καλλιεργήσῃ ἐκεῖ ἀγροὺς ἢ νὰ βοσκήσῃ ποίμνια. Ἡ ἀπηγορευμένη ζώνη, καθοριθεῖσα διὰ διατάγματος τὸ 1343,

1. Εἰς τὸν χάρτην τῆς ἐπομένης σελίδος ἡ θέσις αὕτη σημειοῦται βορείως τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, ὡς βυζαντινὸς χώρος.

περιελάμβανε σχεδὸν τὰ σημερινὰ ὄρια τῆς ἐπαρχίας· τὰ ὑπερέβαλλεν εἰς τὰς δυτικὰς κλιτῆς τῆς Δίκτης.

Ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη, ἡ ὁποία ἐπλήξε μίαν ἐκ τῶν κυριωτέρων περιοχῶν παραγωγῆς δημητριακῶν τῆς νήσου (ἐνθ' ἡ πολιτικὴ τὸν κατακτητὴν ἀπεσκοπεῖ κυρίως εἰς τὸν ἐφοδιασμόν τῆς Ἑνετικῆς Δημοκρατίας με σίτον), ὑπογραμμίζει τὰς δυσκολίας θεσπίσεως τοῦ φεουδαρχικοῦ συστήματος τὸ ὁποῖον εἰσήγαγεν ἡ Ἑνέτια εἰς αὐτὴν τὴν ἐπαρχίαν τῆς Regno di Candia: σύστημα ἐρειδόμενον ἐπὶ στρατιωτικῷ ἀποικισμῷ, με παραχώρησιν τῶν χωρίων (casalia) εἰς Ἱταλοὺς εὐγενεῖς, ὑποδούλωσιν τῶν χωρικῶν (viliani), ὑποχρέωσιν παροχῆς ἀνδρῶν καὶ φόρον διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς μητροπόλεως τῆς Ἑνέτίας. Ἡ ἀδυναμία ἐπιβολῆς εἰς τὴν μακρινὴν αὐτὴν περιοχὴν τοιούτου καθεστώτος ὡδήγησε τοὺς Ἑνετοὺς εἰς βιαιὰς καταστροφάς, τοῦτο δὲ ἐπέφερε τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν καλλιεργησίμων αὐτῶν γαιῶν: «τὸ Λασιθίον, τὸ ὁποῖον, διὰ τὸν φόρον τῶν χωρικῶν, οἱ εὐγενεῖς δὲν ἐπιτρέπουν νὰ καλλιεργηθῇ».²

Ἐπὶ δύο αἰῶνας, εἰς τὸ Λασιθίον ἀπηγορεύθη ἡ παραμονὴ ἀνθρώπων: ἡ περιοχὴ ἐπανήλθεν εἰς ἀρχέγονον κατὰστασιν, ἡ λεκάνη ἐπλημμύριζε τὸν χειμῶνα, τὰ ὄρη ἀπέκτησαν δάση. Μόνον ἀπὸ τοῦ 1463 ἤρθη ἡ ἀπαγόρευσις. Διὰ διατάγματος τῆς 21ης Μαρτίου 1465 ἐδόθη διαταγὴ νὰ σπαρῇ σίτος εἰς Λασιθίον εἰς μεγάλῃν ποσότητι·³ ἡ ἐπιβληνὴς τῶν καλλιεργείων ἀνέτελλε τὴν 13ην Νοεμβρίου τοῦ ἰδίου ἔτους εἰς τὸν Quirini, φρούραρχον Πεδιάδος. Εἰς αὐτὸν παρεχωρήθησαν τὰ μέσα διὰ τὴν ἐνθάρρυνσιν τῆς συτοκαλλιέργειας καὶ διὰ τὴν τιμωρίαν ὁσὼν δὲν ἐπλήρωνον τὸ φόρον τοῦ ἐνὸς τρίτου ἐπὶ τοῦ σίτου (tertia). Εἰς τὰς ἐκτάσεις αὐτάς, αἱ ὁποῖαι ἀνῆκον εἰδικῶς εἰς τὴν Ἑνετικὴν Δημοκρατίαν, ἀνεληφθῆσαν σημαντικὰ ἔργα: διώρυγες ἀπορροῆς, χαραχθεῖσαι με κατεύθυνσιν ἐκ βορρᾶ πρὸς νότον καὶ ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς (καλούμενα ἀκόμη σήμερον «λίινες»), ὥρισαν ὀρθογώνια μέσης ἐπιφανείας 35 στρεμμάτων.

Ἡ νέα ἐγκατάστασις κατοίκων ἐγένετο διὰ τῆς ἰδρύσεως ἀγροικιῶν ἢ μετοχίων (metocchi), διεσκορπισμένων εἰς τὰ ἄκρα τῆς πόλεως. Τὰ μετόχια, τὰ ὁποῖα εἰς τὴν ἀρχὴν ἀπετέλουν ἐποχικὴν ἐγκατάστασιν, συνεσπειρώθησαν ἀκολουθῶς εἰς μικροὺς οἰκισμούς, οἱ ὁποῖοι συχνὰ ἔλαβον τὸ ὄνομα τοῦ πρώτου τῶν οἰκιστῶν (Τζερμιᾶδον ἐκ τοῦ Γερεμῖα, κτλ.). Οἱ πρῶτοι κάτοικοι προέργωνται ἐκ τῶν γειτονικῶν περιοχῶν, τῆς Πεδιάδος καὶ τοῦ Μιραμπέλλου. Τὸ 1543 ἡ Ἑνέτια ἀπεφάσισε νὰ ἐγκαταστήσῃ ἐδῶ πρόσφυγας ἐκ Μονεμβατῆς καὶ Ναυπλίου.

Τὸ 1583, ἥτοι περισσότερον τοῦ αἰῶνος μετὰ τὴν ἄρσιν τῆς ἀπαγορεύσεως, ὁ Pietro Castrolifila ἀπα-

2. Ἀπὸ κείμενον Ἑνετὸ περιηγητοῦ, ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ V. Bérard, *Les affaires de Crète*, Paris 1900, σ. 263.

3. H. Noiret, *Documents inédits pour servir à l'histoire de la domination vénitienne en Crète de 1380 à 1485*, Paris 1892, σσ. 494, 497 καὶ 498.

Εξέλιξις του πληθυσμού του Λασιθίου, 1583-1881

Έτος ¹	Οικογένειαι	Πληθυσμός	Πυκνότης (χμ ²)
1263-1463*	—	—	—
1583 (α)	..	1.054	7,1
1671 (β)	468	~ 1.872	12,6
1705 (γ)	484	~ 1.936	13,1
1834 (δ)	450	1.800	12,2
1834 (ε)	490	1.960	13,2
1858-60 (ς)	..	3-4 χιλ.	20-27
1881 (ζ)	1.239	5.035	34,0

1. Διά την περίοδον 1671-1860 ο πληθυσμός υπελογίσθη επί τη βάσει τεσσάρων άτόμων κατά οικογένειαν (άπογραφη 1881=4,08).
 (*) Περίοδος άπογραφεύσεως παραμονής εις Λασιθίον.
 (α) Castrolifila (δ) Σταυρινίδης, εις Κρητικά Χρονικά, 1947.
 (γ) Τουρκικών Κτηματολογίων (άρχιμους Ίδιοκτητών), Σταυράκης.
 (δ) Fabreguettes (ε) Rashley (ς) Spratt
 (ζ) Σταυράκης, Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης.

Απογραφαι 1881-1961 (πραγματικός πληθυσμός)

Ημερομηνία άπογραφής	Πληθυσμός	Πυκνότης (χμ ²)	Άρρενες ανά 100 θήλειαι	Εξέλιξις μεταξύ άπογραφών
1881 (α)	5.035	34,0	99,2	—
3-4.VI.1900 (β)	5.058	34,2	98,9	+ 0,5 %
1913 (γ)	4.991	33,7	103,0	— 3,3 %
19.XII.1920 (δ)	4.406	29,8	89,1	— 11,7 %
15-16.V.1928 (ε)	6.462	43,7	97,0	+ 46,8 %
16.X.1940 (δ)	7.669	51,8	94,3	+ 18,7 %
7.IV.1951 (δ)	7.351	49,7	88,1	— 4,2 %
19.III.1961 (δ)	6.657	45,0	81,6	— 9,4 %

(α) Σταυράκης.
 (β) Στατιστική της Κρήτης - Πληθυσμός 1900, Χανιά 1904.
 (γ) Καταμέτρησις των νέων έπαρχιών το 1913, Αθήναι 1915.
 (δ) Απογραφαι της Έθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας.

ριθμεί 49 μετόχια και 1.054 κατοίκους.¹ Επί 49 αναγραφόμενων μετοχίων, κατονομάζονται 33. Μόνον διά δώδεκα εξ αυτών διδεται αναλυτικώς ο πληθυσμός, ενθ συγκεντρωτικός πίναξ δίδει τον συνολικόν πληθυσμόν του Λασιθίου. Τα μετόχια διακρίνονται σαφώς από τα λοιπά κρητικά χωρία, τα όποια ονομάζονται «casali». Αναγνωρίζομεν ήδη τα πλείστα των σημερινών χωρίων: Gaiduromandra (Κάτω Μετόχιον) 88 κάτοικοι, Gieromuri (Άγιος Χαράλαμπος) 18 κάτοικοι, Plati, Psicro, Magulá, Caminachi, Anavracode, Cudhumaglia, Marmachiofi, de Forsari, Aleogripiglio και Gaitana (Τζεριμάδον), Delagù. Τόν πληθυσμόν κατά το 1583 άπετέλουν:

άρρενες κάτω των 14 έτών (putti): 274, ήτοι 26 %
 άρρενες 14-60 έτών (huomini da fatti): 296, ήτοι 28 %
 άρρενες άνω των 60 έτών (vecchi): 15, ήτοι 1,4 %
 θήλειαι άδιακρίτως ηλικίας (donne): 469, ήτοι 44,6 %.

Παρατηρείτο σαφής έλλειψις ίσορροπίας μεταξύ των δύο φύλων, με 124,7 άρρενας ανά 100 θήλειαι, νεότης του πληθυσμού (46,8%) των άρρένων ειχόν

1. P. Castrolifila, *Libro de information delle cose publiche del Regno di Candia et Isole de Cerigo, Zante, Cefallonia et Corfu...*, 1583. Χειρόγραφον, Μαρκιανή Βιβλιοθήκη, Ένετία (Ms. It. 156, Coll. 6005). Karta 104 και 105.

ηλικίαν μικροτέραν των 14 έτών), σχεδόν τελεία άπουσία γερόντων: δηλαδή δημογραφικά στοιχεία τα όποια είναι χαρακτηριστικά διά περιοχην με πρόσφατον άποικισμόν.

Μέχρι τέλους της ένετικής κυριαρχίας οι άγροί του Λασιθίου άφιερώνονται εις τον σίτον. Το 1601, το δημόσιον ταμείον της Ένετίας εισπράττει 3.280 μέτρα σίτου, τα όποια χρησιμεύουν διά την τροφοδοσίαν των Ναυπλίων.²

ή όθωμανική περίοδος

Το πρώτον έγγραφον το όποιον κατέχομεν εκ της τουρκικής έποχής χρονολογείται³ από το 1671 και άπαριθμεί τούς μη μουσουλμάνους εις τούς όποιους επιβάλλεται κεφαλικός φόρος. Το Nahiye Lasit (έπαρχία Λασιθίου) άριθμεί 14 χωρία και 468 φορολογουμένους (έννηλικούς άρρενας), ήτοι περίπου έν άτομον επί τεσσάρων. Τοιούτο δίδει κατά προσέγγισιν 1.872 κατοίκους, κατανεμομένους ως εξής:

«πλούσιοι»: 188, ήτοι 40,2 %
 «μεσαίαι τάξεις»: 215, ήτοι 45,9 %
 «πτωχοί εργαζόμενοι»: 65, ήτοι 13,9 %.

Άλλά το έγγραφον ούδέν αναφέρει διά τα κριτήρια κοινωνικής διαφοροποιήσεως τα όποια χρησιμοποιεί. Άρκεί ή σύγκρισις του Λασιθίου προς τας άλλας έπαρχίας διά να συμπεράνωμεν ότι ή περιοχή αυτή δεν είναι ή πλέον ευνοημένη: ή έπαρχία Μυλοποτάμου άριθμεί 70,3% «πλουσίους», ή έπαρχία Μαλεβιζίου 66,5%, ή έπαρχία Κανουρυγίου 49,8%, ή έπαρχία Μιραμπέλλου 40,1%. Ο Tournafort, ο όποιος έπεσκέφθη την περιοχήν το 1700, το έπιβεβαιού: «Η πεδιάς της Πλάτης επλήρωεν άλλοτε εις τούς Ένετούς 40.000 μέτρα σίτου διά την δεκάτην» σήμερα ή χώρα έχει τελείως παραμεληθή έλλείψει κατοίκων» οι Τούρκοι δεν ένοχλούνται καθόλου» πέραν του κεφαλικού φόρου, άπαιτούν το ήμισυ του σίτου τον όποιον έκαστος κάτοικος συλλέγει.»⁴

Το κτηματολόγιον (Tefter-i-Hakani) του 1705 παρέχει⁵ σχεδόν τα αυτά δεδομένα με την πρώτην τουρκικήν άπογραφην: το Λασιθίον άριθμεί 13 χωρία και 483 ιδιοκτήτας γης, ήτοι 2.000 περίπου κατοίκους.

Περιοχή θρεινή, όπου ή πρόσβασις είναι δυσχερής, το Λασιθίον δεν γνωρίζει εγκατάστασιν τουρκικού πληθυσμού, ούτε πρό παντός προσηλιτισμόν

2. B. Moro, «Relazione 1602». Κείμενον εις την ιταλικήν, με μετάφρασιν και σημειώσεις υπό Σπανάκη, εις *Μνημεία της Κρητικής ιστορίας*, Ηράκλειον 1958, τόμος IV, σ. 172.

3. N. Σταυρινίδη, «Ανέκδοτα έγγραφα της Τουρκοκρατίας εν Κρήτη» (άνευρεθέντα εις τα τουρκικά άρχεία του Ηρακλείου) μετάφρασις και υπόμνημα εις την ελληνικήν, εις *Κρητικά Χρονικά*, Ηράκλειον 1947, τόμος I, σσ. 84-112.

4. J. Pitton de Tournafort, *Relation d'un voyage du Levant*, Paris 1717, τόμος I, σ. 46.

5. Βλέπε N. Σταυράκη, *Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης*, Αθήναι 1890, σσ. 189-190.

εἰς τὸν Ἰσλαμισμὸν. Ἡ Μεσαρά, ὅμως, καὶ αἱ ὕψη-
λαι κοιλάδες τοῦ Σελίνου, τοῦ Ἀμαρίου καὶ τῆς Ση-
τείας ἐγγώνρισαν κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα ἐξισλαμισμὸν
εἰς μεγάλην ἑκτασιν, ἀλλὰ διέτηρσαν τὴν κρητικὴν
διάλεκτον, τὰ κρητικὰ ἔθιμα καὶ τὰ χριστιανικὰ το-
πωνύμια: Παναγιά, Ἀγία Τριάς, Ἅγιος Γεώργιος, κτλ.

περιγραφὰι ξένων περιγητῶν

Πολλοὶ περιγηταὶ διέσχισαν τὸ Λασιθιον κατὰ
τὸν 19ον αἰῶνα. Ὁ Γάλλος πρόξενος Fabreguettes
ἐπισκέπτεται¹ τὴν πόλιν τὸν Ἰούνιον τοῦ 1834:
«Ὀλόκληρος ἡ πεδιάς καλλιεργεῖται μὲ δημητριακά·
εἰς τὰς κλιτὺς τὸν ὀρέων εὐρίσκονται καὶ 19 χωρία,
ἕκαστον τῶν ὁποίων διαιρεῖται εἰς περισσότερους
συνοικισμοὺς ἢ ἀγροικίας (μετόχια). Τὰ χωρία αὐτὰ
σιάζονται ἀπὸ ἀπιδέας, δαμασκηνέας καὶ χαρουπό-
δενδρα: ἡ ἐλαία δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καλλιεργηθῇ
ἐκεῖ.» Μὲ τὰς φθινοπωρινὰς βροχάς, ἡ πεδιάς μετα-
βάλλεται εἰς τέναγος, καθίσταται δὲ ἀπαραίτητος ὁ
καθαρισμὸς τῶν ὀπῶν τοῦ «χώνου» (καταβόθρας)
ὑπὸ τῶν χωρικῶν. Ὁ χειμὼν εἶναι δριμύς: «Ἀπὸ τοῦ
Νοεμβρίου μέχρι τῶν μέσων τοῦ Ἰανουαρίου οἱ χω-
ρικοὶ κλείονται εἰς τὰς οἰκίας των καὶ ζοῦν μόνον μὲ
τὰς προμηθείας τὰς ὁποίας συνήθροισαν, χρησιμο-
ποιοῦντες ὡς πόσιμον ὕδωρ τὴν χιόνα... Στέλλουν
συνήθως τὰ πρόβατα τὸν εἰς τὰς πέριξ τῆς Candie
[Ἡρακλείου] πεδιάδας καὶ κρατοῦν πλησίον τῶν μόν-
ων τὰ βοοειδῆ καὶ τοὺς ὄνους. Ὅταν ὁ χειμὼν παρα-
τείνεται, τὰ ζῶα αὐτὰ θνήσκουν συχνὰ ἐλλείψει τρο-
φῆς.» Ὁ Fabreguettes καταλήγει περιγράφων τὴν
ἔνδειαν τῶν κατοίκων, οἱ ὅποιοι δὲν διαθέτουν οὔτε
χωρία διαχειμάσεως ἐπὶ τῆς παραλίας, οὔτε δασικὸν
πλοῦτον, εἶναι δὲ ὑποχρεωμένοι νὰ ζοῦν μόνον μὲ τὰ
προϊόντα τῆς περιοχῆς των. Τὴν κυρίαν καὶ τὴν πρόσ-
φατον αἰτίαν τῆς ἀθλιότητος αὐτῆς ἀπετέλουν αἱ
προξενιθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Χασάν Πασᾶ καταστροφαὶ
τοῦ 1823, ὁ ὁποῖος ἐπυρόλησεν ὅλα τὰ χωρία: «Ἀνα-
φέρειται ἓν χωρίον, ὁ Ἅγιος Κωνσταντίνος, τὸ ὁποῖ-
ον, καὶ διὰ ὑποψίαν μόνον ἀντιστάσεως, ὑπέφερε τό-
σον, ὥστε ὅλαι αἱ γυναῖκες ἀπέμειναν πλέον ἐκεῖ χῆ-
ραι καὶ τὰ παιδιὰ ὀρφανά.» Ὁδὼ ὁ συγγραφεὺς ἠρί-
θησε μόνον 450 οἰκογενεῖς, ἥτοι ὅσαι ὑπῆρχον καὶ
κατὰ τὸ 1671. Ὁ Ἀγγλος Pashley, εἰς ἀπαρίθμησην
τοῦ κρητικοῦ πληθυσμοῦ, κατὰ χωρίον, τὸ 1834, ἐπι-
βεβαίωι τὰ στοιχεῖα τοῦ Fabreguettes, ἀναφέρον τὴν
ὑπαρξὴν 490 οἰκογενειῶν εἰς Λασιθιον.²

Ὁ Γάλλος γεωλόγος Raulin ἐπισκέφθη τὸ Λασι-
θιον τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1845 καὶ ἔδωκε³ τὴν πρό-

τὴν ἐπιστημονικὴν περιγραφὴν: «Τὸ ἐπίπεδον ἑδα-
φος τῆς πεδιάδος ἐκτείνεται εἰς μῆκος 8 ἕως 10 χι-
λιομέτρων, ἐξ ΑΝΑ πρὸς ΑΒΔ, μὲ μέσον πλάτος 4
ἕως 5 χιλιομέτρων: τὸ ὑψόμετρον, ὀλίγον κατώτερον
τῶν 900 μέτρων εἰς τὸ σημεῖον ἐκχύσεως τοῦ χειμάρ-
ρου Καθαροῦ, εἶναι κατὰ 40 μέτρα χαμηλότερον τοῦ
ἀντιθέτου ἄκρου, ὅπου ὁ ποταμὸς τῆς Παναγίδος δὲ
ἐντὸς τοῦ ἐδάφους... Ἐν μόνον χωρίον, ὁ Ἅγιος Κων-
σταντίνος, εὐρίσκεται αἰὶς τὸ ἐξωτερικόν, εἰς τοὺς νο-
τίους πρόποδας τοῦ λόφου τῆς Παναγίδος δὲ τὰ ἄλ-
λα 17 χωρία εὐρίσκονται εἰς τὰ ἄκρα τῆς πεδιάδος,
εἰς τοὺς πρόποδας τῶν χαμηλοτέρων κλιτύων τῶν
ὀρέων, τόσον εἰς τὸ νότιον ὅσον καὶ εἰς τὸ βόρειον
τμήμα. Ἀνατολικῶς τοῦ λόφου, τὰ ἐδάφη, ἀποτελοῦ-
μενα ἐκ χονδροκόκκου ἀργιλόδους ἄμμου, παρά-
γων κυρίως κριθῆν ἀρίστης ποιότητος, ἐνθ' ὀνικῶς
τὰ περισσότερον ἀργιλόδη ἐδάφη διακόπτονται ὑπὸ
μεγάλων τάφρων καὶ παράγων οἶνον μικρὰς περιε-
κτικότητος εἰς οἰνόπνευμα... αἱ μωρεῖαι, αἱ δαμασκη-
νέαι, αἱ ἀπιδεαὶ ἐμφανίζονται συχνά· αἱ τελευταῖαι
τροφοδοτοῦν μὲ ὀπώρας ὀλόκληρον τὴν νῆσον, ἀκό-
μη δὲ καὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν.»

Ὁ Raulin ἀναφέρει μερικοὺς ἀριθμοὺς διὰ τὴν γεωρ-
γικὴν παραγωγὴν τῆς πόλης: τὰ δημητριακὰ κυριαρ-
χοῦν, ἀλλὰ ἡ κριθῆ (5.800 στατῆρες) καὶ ἡ βρώμη
(4.600 στατῆρες) εἶναι σημαντικώτεροι τοῦ σίτου
(3.400 στατῆρες)· ἄλλαι σημαντικαὶ καλλιεργεῖαι
εἶναι τὸ λίνον (4 στατῆρες) καὶ ὁ βάμβαξ (50 στατῆ-
ρες), αἱ ὁποῖαι παρέχουν πρῶτας ὕλας εἰς τὴν το-
πικὴν βιοτεχνίαν καὶ τὴν οἰκοτεχνίαν. Ἡ περιοχὴ
αὕτῃ ζῇ εἰς ἀγροτικο-ποιμενικὴν ἰσορροπίαν στηρι-
ζομένην ἐπὶ τῶν δημητριακῶν καλλιεργειῶν καὶ τῆς
κτηνοτροφίας μικρῶν ζώων, ἐκάστη δὲ ἐκμετάλλευ-
σις ἐφαρμόζει τὴν οἰκονομικὴν αὐτάρκειαν.

Τὸ σύνολον τῶν ζώων ἀποτελεῖται ἀπὸ 40.000 πρό-
βατα, 20.000 αἰγας καὶ 1.500 χοίρους. Τὰ 2.000 βοο-
ειδῆ χρησιμοποιοῦνται εἰς τὴν ὀργωσιν καὶ τὸ ἄλω-
νισμα τῶν δημητριακῶν. Τὰ ζῶα μεταφορᾶς εἶναι
1.500 ὄνοι, 500 ἡμίονοι καὶ 100 ἵπποι.

Τὸ ἔριον, ὁ βάμβαξ καὶ τὸ λίνον τροφοδοτοῦν τὴν
δραστηριότητά τῆς βιοτεχνίας, ἡ ὁποία κατὰ τὸ 1846-
1847 παρήγεν 105.000 τεμάχια ὑφασμάτος ἐξ ἐρίου,
20.000 σάκκους διὰ σάπωνα, 20.000 τεμάχια ἐκ βάμ-
βακος, καλὸμματα καὶ τάπητας.

Παρά τὴν ποικιλίαν αὐτὴν, ὁ Perrot εὗρε κατὰ τὸ
1857 τὰ χωρία τοῦ Λασιθίου «ἄρκετὰ πτωχά», ἀπέ-
δωσε δὲ τὴν αἰτίαν εἰς τὴν κακὴν κυρίως ἀπορροὴν
τῶν ὑδάτων.⁴ Τὴν αὐτὴν ἐποχὴν, ὁ πλοίαρχος Spratt,
ὁ ὁποῖος κατήρτιζε τὸν χάρτην τοῦ Βρετανικοῦ
Ναυαρχείου, περιγράφει⁵ τὴν πόλιν ὡς «καλλιεργη-
μένην εἰς μεγάλῃ ἐκτασιν, ἄρκετὰ πολυπληθῆ,
καίτοι εἰς μέγα ὑψόμετρον, μὲ περισσότερα τῶν 15

1. A. Fabreguettes, «Journal d'une tournée faite dans l'intérieur de l'île de Crète», *Bulletin de la société de géographie*, Paris 1^{av}. 1835, σσ. 108-127.

2. R. Pashley, *Travels in Crete*, London 1837.

3. V. Raulin, *Description physique de l'île de Crète*, Paris 1869, 2 τόμοι καὶ Ἀτλας (βλέπε τόμον Ι, σσ. 157).

4. G. Perrot, *L'île de Crète, Souvenirs de voyage*, Paris 1867, σ. 117.

5. T.A.B. Spratt, *Travels and Researches in Crete*, London 1865, τόμος Ι, σσ. 100-102.

χωρίων καὶ μερικοὺς μικροὺς οἰκισμοὺς ἢ ἀγροικίας· ὁ πληθυσμὸς τῆς ἀριθμεῖ σήμερον 3.000 ἕως 4.000 ψυχάς· οἱ μόνον Τοῦρκοι εἶναι ὁ ἀγὰς καὶ ἡ φρουρά του. Ὁ Spratt ἀναφέρεται ἐπίσης εἰς τὴν παραγωγὴν ὀπωρῶν καὶ εἰς τὴν σπουδαιότητα τῶν ποιμνίων· πρῶτος σημειώνει ὅτι ἡ μετακίνησις τῶν ποιμνίων πρὸς τὴν παραλίαν συνοδεύεται ἀπὸ τὴν μετακίνησιν μέρους τοῦ πληθυσμοῦ, πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς δριμύτητος τοῦ χειμῶνος.

Ὀλίγα ἔτη βραδύτερον, ἀνατρέπονται τὰ πάντα· ἡ ἐκστρατεία ἀντιποίνων τοῦ Ὁμέρ Πασᾶ, ὁ ὁποῖος συνήψε μάχην μετὰ τῶν Κρητῶν ἐπαναστατῶν παρὰ τὸ Τζερμιᾶδον τὸ 1867, ἐπιφέρει ἐκ νέου δηώσεις καὶ καταστροφὰς εἰς τὸ Λασιθιον. Ἡ τελευταία περιγραφὴ ἐκ τοῦ 19ου αἰῶνος, γενομένη ὑπὸ τοῦ Bérard τὸ 1897, ἀναφέρεται¹ εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἐπαναστάσεως ἡ ὁποία κατέληγεν εἰς τὴν αὐτονομίαν, ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Ἡ νέα αὕτη κατάστασις ἐσήμαινεν εἰς τὴν πρᾶξιν τὴν πλήρη σχεδὸν ἀπομάκρυνσιν τοῦ τουρκικοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης, ὁ ὁποῖος κατέφυγεν εἰς τὰς πόλεις. Τὸ Λασιθιον παραμένει ἀπομεμονωμένον, μάρτυς εἰς τὴν πληθυσμιακὴν ἀπογύμνωσιν τῶν περὶ τοῦρ- κικῶν χωρίων τῆς Μεσαρᾶς, τῆς Πεδιάδος, τοῦ Μιραμ- πέλλου, τῆς Ἱεραιπέτρας καὶ τῆς Σητείας. Ὁ Bérard θεωρεῖ τὸ Λασιθιον δεξαμενὴν πληθυσμοῦ ἐκ τῆς ὁποίας ἀντλείται ἡ νέα οἰκισὶς τῶν περιοχῶν αὐτῶν. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι οἱ Λασιθιωτὰ μετέσχον εἰς τὴν διανομὴν τῶν ἐγκαταλειφθεισῶν κατὰ τὸ 1896-97 τουρκικῶν γαιῶν· ἡ ἐκτὸς τῆς πόλεως γαιο- κτησία εἶναι ἰδιαίτερος σημαντικὴ σήμερον εἰς χω- ρία ὅπου κατὰ τὸ 1881 ὑπῆρχον πολυάριθμοι μου- σουλμάνοι (Καστέλλιον Πεδιάδος, Ποταμιαί, Λα- γούτα, κτλ.).

Διὰ τὸν Bérard, «τὸ Λασιθιον παρέμεινε γῆ χωρι- κῶν, ἀγροτῶν, ἀξέστων· ποιμένες καὶ καλλιεργηταί, οἱ κάτοικοι τοῦ ἀγνοοῦν ἀκόμη τὸν ἀστικὸν πολιτι- σμόν... Ἡ φαινομενικὴ ἀθλιότης τῶν χωρίων αὐτῶν ὑπερβαίνει πᾶσαν περιγραφὴν»· ἐκτὸς τῆς Μονῆς Κρυσταλλένιας, «αἱ ἄλλαι κατοικίαι ἀποτελοῦν τρώ- γλας. Ἡ γονιμότης τῆς πεδιάδος αὐτῆς καὶ ἡ δρα- σιτηριότης τῶν γεωργῶν τῆς εἶναι ἐν τούτοις παροι- μιώδεις εἰς ὅλην τὴν νῆσον καὶ μέχρι τῆς Αἰγύπτου, ὅπου ἐξάγουν ὀπώρας... Διαθέτουν τεράστια ποίμνια προβάτων. Οἱ δρομίσκοι τῶν χωρίων τῶν γέμουσι ἀγε- λάδων καὶ μικρῶν χοίρων.»

Τὸ πνεῦμα τῆς οἰκονομίας, συνδεόμενον μὲ τὸν φόβον διὰ τὴν τουρκικὴν φορολογίαν, ὠδήγησεν εἰς προσποίησιν ἐνδείας, ἡ ὁποία δὲν ἠμπούδισε τοὺς χω- ρικοὺς καὶ τοὺς ποιμένας τοῦ Λασιθίου νὰ ἀποκοτύν γῆν εἰς τὰς παρακτίους πεδιάδας. Συνεχῆς ἀγορὰ γαι- ῶν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων χωρικῶν συνόδευσε τὰς τελευ- ταίας ἐπαναστάσεις, αἱ ὁποῖαι ἐκδιώκουν ὀριστικῶς τοὺς Τοῦρκους ἐκ τῶν χωρίων· οὕτω ἡ γαιοκτησία

ἤλλαξε ριζικῶς χεῖρας κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1896-97 σημειώνει τὸ τέ- λος τῆς διαδικασίας ἡ ὁποία κατήντησε τὴν τουρκι- κὴν κοινότητα ἀπὸ παντοδυνάμου κυριάρχου εἰς ἀσήμαντον μειοψηφίαν, περιορισμένην εἰς τὰς πό- λεις καὶ τὰ περιχώρα τῶν.²

ὁ πληθυσμὸς κατὰ τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνος

Ἡ ἀπογραφή τῆς Κρήτης τοῦ 1881 δίδει³ τὰ πρῶ- τα λεπτομερῆ δημογραφικὰ στοιχεῖα· πρόκειται πλέ- ον διὰ πραγματικὴν ἀπογραφὴν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν μό- νον ἡ κατανομή καθ' ἡλικίαν ἐλλείπει διὰ νὰ δυνά- ται νὰ συγκριθῇ πρὸς τὰς συγχρόνους ἀπογραφάς.

Ἡ ἐπαρχία Λασιθίου ἀριθμεῖ τὸ 1881 δύο δήμους (τὸ Τζερμιᾶδον καὶ τὸ Ψυχρόν), οἱ ὁποῖοι περιλαμ- βάνουν 19 χωρία καὶ δύο μοναστήρια. Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας δὲν ἐδημιουργήθησαν νεώ- τερα χωρία· ἡ διαδικασία τῆς συνενώσεως τῶν ἀγροι- κίων εἰς μικροὺς οἰκισμοὺς καὶ τῶν οἰκισμῶν αὐτῶν

Πληθυσμὸς κατὰ τὸ 1881

	Ἐπαρχία Λασιθίου	Ἐπαρχία Σφακίων (β)
Συνολικὸς πληθυσμὸς (α)	4.995	5.187
Μουσουλμανικὸς πληθυσμὸς	0,16 %	0,08 %
Ἀρρενες ἀνὰ 100 θῆλεις	97,7	107,2
Ἀριθμὸς ἀτόμων κατὰ οἰκογένειαν	4,03	4,41
Ἐνεργὸς πληθυσμὸς	34,3 %	29,3 %
Ἀρρην ἐνεργὸς πληθυσμὸς (ἐπὶ τοῖς % τοῦ ἀρρενος πληθυσμοῦ)	68,9 %	56,2 %
	Ἀγροτικὴ Κρήτη (γ)	Σύνολον Κρήτης
Συνολικὸς πληθυσμὸς (α)	232.248	275.287
Μουσουλμανικὸς πληθυσμὸς	17,91 %	26,28 %
Ἀρρενες ἀνὰ 100 θῆλεις	101,5	101,0
Ἀριθμὸς ἀτόμων κατὰ οἰκογένειαν	4,03	4,05
Ἐνεργὸς πληθυσμὸς	28,8 %	29,5 %
Ἀρρην ἐνεργὸς πληθυσμὸς (ἐπὶ τοῖς % τοῦ ἀρρενος πληθυσμοῦ)	56,2 %	56,4 %

Πηγή ᾧ: Ν. Σταυράκη, Στατιστικὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης, Ἀθῆναι 1891

(α) Δὲν περιλαμβάνεται ὁ πληθυσμὸς μοναστηρίων, ἐκτεκδῶν, νοσοκομείων καὶ φυλακῶν, ἡ χωροφυλακή, οἱ ἱοραγῆται καὶ ἄλλαι μειονότητες.

(β) Σφακίς· περιλαμβάνεται ἡ νῆσος Γαβδός.

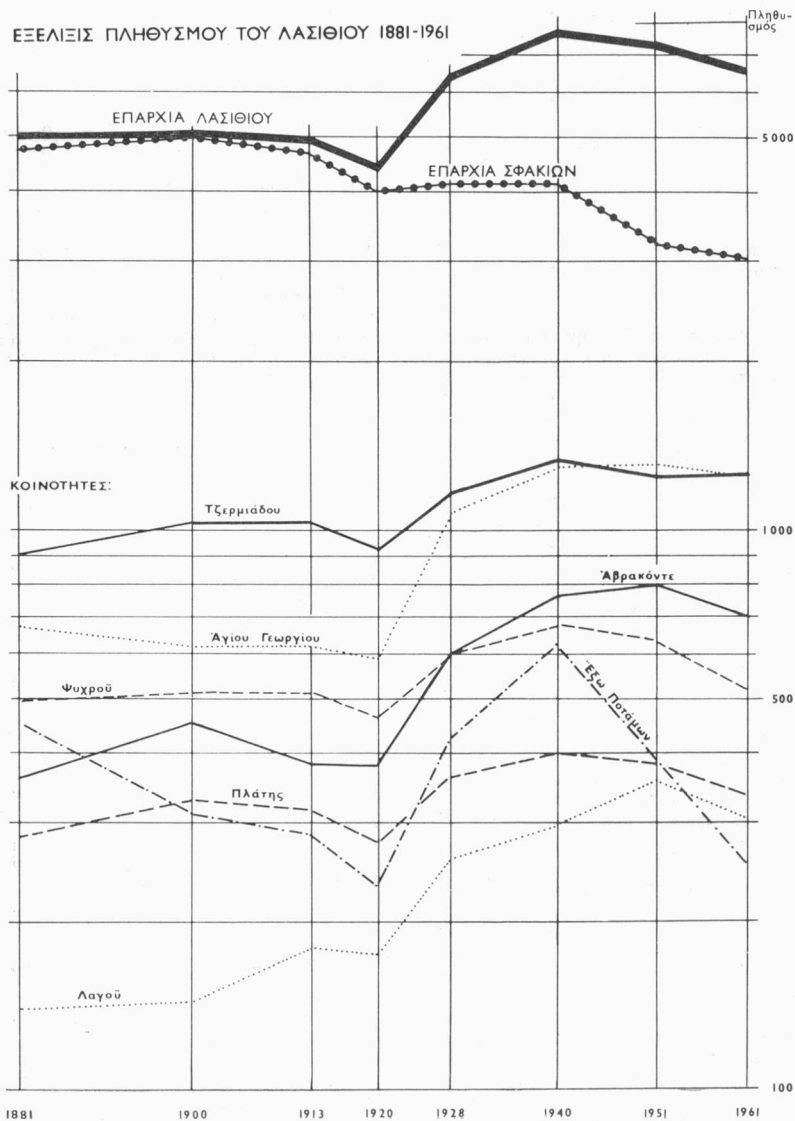
(γ) Συνολικὸς πληθυσμὸς, πλὴν τῶν πόλεων Ἡρακλείου, Χανίων καὶ Ρεθύμνου.

2. E. Y. Kolodny, «La Crète: mutations et évolution d'une population insulaire grecque», εἰς *Revue de Géographie de Lyon*, 1968, ἀριθ. 3, σσ. 227-290.

3. Βλέπε Ν. Σταυράκη, Ἐνθα ἀνωτέρω.

1. Βλέπε V. Bérard, Ἐνθα ἀνωτέρω, σσ. 263-265.

ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ 1881-1961

Ἑνεργὸς πληθυσμός, κατὰ ἐπάγγελμα, 1881

	Ἑπαρχία Σύνολον	Λασιθίου (%)	Ἑπαρχία Σφακίων(%)
Ἑνεργὸς πληθυσμός	1.714	100,0	1.522
Γεωργία καὶ κτηνοτροφία	1.389	81,0	61,7
Καλλιεργῆται	864	50,4	32,1
Ποιμένες	525	30,6	29,6
Ἐργάται	77	4,5	5,5
Βιοτεχνία καὶ βιομηχανία	131	7,7	11,6
Τριτογενὲς τομεὺς	117	6,8	21,2
Ναυτικοὶ	—	—	4,8
Ἐμποροὶ	15	0,9	7,4
Κτηματῖαι	3	0,2	4,9
Δημόσιοι ὑπάλληλοι	18	1,0	1,4
Διδάσκαλοι	8	0,5	0,1
Ἱατρικὰ ἐπαγγέλματα	4	0,2	0,5
Ἄλλα ἐλευθέρια ἐπαγγέλματα	3	0,2	—
Κληρικοὶ (πλὴν τῶν μοναχῶν)	47	2,7	1,1
Υπηρέται καὶ ὑπηρετρίαι	19	1,1	1,0
	Ἀγροτικὴ Κρῆτη (%)	Σύνολον Κρήτης (%)	
Ἑνεργὸς πληθυσμός	66.958	81.113	
Γεωργία καὶ κτηνοτροφία	71,2	59,5	
Καλλιεργῆται	60,1	50,3	
Ποιμένες	11,1	9,2	
Ἐργάται	7,2	8,0	
Βιοτεχνία καὶ βιομηχανία	7,6	12,2	
Τριτογενὲς τομεὺς	14,0	20,3	
Ναυτικοὶ	0,7	1,5	
Ἐμποροὶ	2,5	4,7	
Κτηματῖαι	3,5	3,5	
Δημόσιοι ὑπάλληλοι	1,3	1,8	
Διδάσκαλοι	0,6	0,7	
Ἱατρικὰ ἐπαγγέλματα	0,6	0,6	
Ἄλλα ἐλευθέρια ἐπαγγέλματα	0,1	0,2	
Κληρικοὶ (πλὴν τῶν μοναχῶν)	1,1	1,0	
Υπηρέται καὶ ὑπηρετρίαι	3,6	6,3	

Πηγή: Ν. Σταυράκη, Στατιστικὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης, Ἀθῆναι 1891.

εἰς χωρία ἐνετάθη, σχηματίσασα ζώνην οἰκισμῶν πέρας τῆς πόλεως.

Ἐπὶ 5.035 κατοίκων ὑπῆρχον κατὰ τὸ 1881 μόνον 8 Τοῦρκοι (ἐνῆλικοι ἄρρενες), ἐκ τῶν ὁποίων 4 εἰς Τετριάδων, 2 εἰς Ἅγιον Γεώργιον, 2 εἰς Ἀβρακόντες: 5 ἔμποροι, 2 βιοτέχναι καὶ 1 δημόσιος ὑπάλληλος.

Τὰ ἐλάχιστα δεδομένα ἐπὶ τῆς δημογραφικῆς συνθέσεως τοῦ Λασιθίου ὁμοιάζουν εἰς τὸ σύνολον τῶν πρὸς τὸν μέσον ὄρον τῆς ἀγροτικῆς Κρήτης: 4,03 ἄτομα κατὰ οἰκογένειαν, ἰσορροπία τῶν δύο φύλων (97,7 ἄρρενες ἀνὰ 100 θήλειες). Ἡ σύγκρισις μὲ τὴν ἐπαρχίαν Σφακίων, ἣ ὁποία ἐπίσης δὲν περιελάμβανε τουρκικὸν πληθυσμὸν, δεικνύει κυρίως τὴν ἰδιότητα τῆς τελευταίας αὐτῆς, μὲ τὰς πολυμελεῖς οἰκογενεῖας τῆς καὶ τὴν ἀριθμητικὴν ὑπεροχὴν τῶν ἀρρένων.

Περὶ σφόδρα διαφωτιστικὰ ὅμως εἶναι τὰ ἀναλυτικὰ στοιχεῖα τὰ ὁποία παρέχει ἡ ἐπαγγελματικὴ σύνθεσις τοῦ πληθυσμοῦ. Τὸ Λασιθίον ἐνεφανίζετο ἐν τῶν ὑψηλοτέρων ποσοστῶν ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ εἰς Κρήτην (34,3%), τὸ ὁποῖον ἀνέρχεται ἀκόμη πε-

ρισσότερον, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν μόνον τὸν ἄρρενα πληθυσμὸν (68,9%). Τὸ πλεῖστον τῶν ἐνεργῶν ἀσχολεῖται μὲ τὴν γεωργίαν καὶ τὴν κτηνοτροφίαν (81%). Ἀξίζει νὰ προσέξωμεν τὸ φαινόμενον ὅτι 6 ποιμένες ἀναλογοῦν εἰς 10 καλλιεργῆτας, ἀναλογίαν τὴν ὁποίαν μόνον τὰ Σφακιά υπερβαίνουν (9 ποιμένες διὰ 10 καλλιεργῆτας). Τοῦτο δεικνύει τὴν σπουδαιότητα τῆς κτηνοτροφίας εἰς τὰς δύο αὐτὰς περιοχάς. Οἱ μεγαλοκτηματῖαι ἦσαν μόνον τρεῖς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπιβεβαιῶν τὴν ἀνυπαρξίαν τουρκικοῦ τσιφλικίου καὶ μίαν ἀγροτικὴν συγκρότησιν ὅπου οἱ χωρικοὶ εἶναι κύριοι τῶν ἀγρῶν τῶν. Ἡ τριτογενὲς δραστηριότης εἶναι μικρά: ἐλάχιστοι ἔμποροι, 8 δημοδιδάσκαλοι, 18 δημόσιοι ὑπάλληλοι, 4 μαῖται, 3 «καλλιτέχναι», ἀλλὰ 47 ἱερεῖς (εἰς τοὺς ὁποίους προστίθενται 40 μοναχοί). Εὐρυσκόμιστα ἐνώπιον πληθυσμοῦ ἂν ὄχι πτωχοτάτου, ὅπως οἱ σὺν ἑστέοντες συνηθισμένου νὰ περιορίζῃ εἰς τὸ ἐλάχιστον τὰς ἀνάγκας του. Συγκριτικῶς, εἰς τὰ Σφακιά ὑπάρχει μεγαλύτερη ποικιλία δραστηριοτήτων, αἱ δὲ σχέσεις τῶν μὲ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, παρὰ τὰ φαινόμενα, εἶναι περισσότεραι, χάρις εἰς τὰς ναυτικὰς ἀπασχολήσεις, τὸ ἔμπορικόν καὶ τοὺς «πραματευτάδες» οἱ ὁποῖοι διασχίζουν τὴν νῆσον.

ἡ πρόσφατος δημογραφικὴ εξέλιξις

Ἡ διεξαγωγὴ κανονικῶν ἀπογραφῶν ἀρχίζει εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποία τὰ γεγονότα, τὰ ἐπιφέροντα ἀκόμη εἰς τὴν Κρήτην σημαντικὰς ἀλλαγάς, δὲν ἀφοροῦν πλέον ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ Λασιθίον. Οἱ ἐλάχιστοι μουσουλμάνοι οἱ ὁποῖοι εὑρίσκοντο ἐκεῖ κατὰ τὸ 1881 ἐξηφανίσθησαν τὸ 1900. Ἡ ὑποχρεωτικὴ ἀνταλλαγὴ τῶν ἑλληνικῶν καὶ τουρκικῶν μειονοτήτων, ἣ ὁποία ἀπεφασίσθη εἰς Λωζάννην τὸ 1923, δὲν ἐπηρέασε τὴν περιοχὴν τοῦ Λασιθίου καὶ κατὰ συνέπειαν ἀπεγράφησαν τὸ 1928 ἐκεῖ 7 μόνον πρόσφυγες ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας, ἐγκατεστημένοι ὅλοι εἰς Τετριάδων.

Μεταξὺ 1881 καὶ 1913 ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλεως παραμένει στάσιμος, ἐλαττωταὶ δὲ ἀποτόμως μέχρι τοῦ 1920, ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἐλαχιστοποιεῖται (4.406 κάτοικοι). Ἀκολουθεῖ κατακόρυφος αὐξήσις (+46,8% διὰ τὴν περίοδον 1920-28), ἣ ὁποία φθάνει εἰς τὸ ἀπώγειόν της τὸ 1940. Ἀντιθέτως, τὰ Σφακιά, τὰ ὁποία μέχρι τοῦ 1900 διατηροῦν τὸν αὐτὸν σχεδὸν πληθυσμὸν μὲ τὸ Λασιθίον, ὑφίστανται διαδοχικῶς ἐλάττωσιν τὸν (βλέπε διάγραμμα σελίδος 58).

Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι δὲν ὑπῆρξεν ἀναχώρησις ἐθνικῆς μειονότητας ἐκ τοῦ Λασιθίου, ὀδηγούμεθα εἰς τὴν σκέψιν ὅτι ἡ κάμψις ἣ ὁποία ἐσημειώθη κατὰ τὸ 1920 δὲν ἀντανάκλῃ πραγματικὴν πληθυσμιακὴν ἐλάττωσιν καὶ ὅτι ἡ αὐξήσις κατὰ 2.056 μεταξὺ 1920 καὶ 1928 εἶναι ἀπατηλὴ. Ἡ στατιστικὴ αὕτη ἀνομαλία εὐρίσκει μερικὴν ἐξήγησιν εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἀπογραφὴ τοῦ 1920 ἐγένετο εἰς τὰ μέσα Δεκεμβρίου,

Ἐπαρχία Λασιθίου: Κύρια δημογραφικὰ χαρακτηριστικά, 1961 (πραγματικὸς πληθυσμὸς, ἐκτὸς συλλογικῶν συμβιώσεων)

	Πληθυσμὸς 1961	Ἐξέλιξις 1951-61 (%)	Ἀναλογία ἀρρένων ἀνὰ 100 θήλειες Σύνολον	Δείκτης γήραστος 15-44 ἐτῶν	Δείκτης γήραστος	Ὁμάδες ἡλικιῶν (%)			Πρωτογενὲς τομεὺς ¹ (%)
						0-14 ἐτῶν	15-64 ἐτῶν	65 καὶ ἄνω	
Σύνολον Ἐπαρχίας	6.640	— 9,4	81,6	69,9	44,0	26,7	61,6	11,7	92,3
Ἄρρενες	2.984	—13,3				12,8	26,5	5,7	87,6
Θήλειες	3.656	+ 6,4				13,9	35,1	6,0	96,3
Κοινότης Λαγοῦ	306	—13,8	88,9	76,3	41,9	24,2	65,7	10,1	93,4
Κοινότης Τζεραμάδου	1.244	+ 0,2	86,2	82,6	49,8	24,7	63,0	12,3	87,3
Κοινότης Μαρμακέτου	291	+ 3,0	91,4	94,9	56,7	23,0	63,9	13,1	87,1
Κοινότης Ἀγίου Κωνσταντίνου	329	—17,3	78,8	86,4	87,5	19,5	63,5	17,0	90,4
Κοινότης Μέσα Λασιθίου	578	+ 1,2	84,7	72,1	46,1	26,6	61,1	12,3	95,3
Κοινότης Ἐξω Ποτάμων	252	—35,5	98,4	95,6	76,7	17,1	69,8	13,1	95,6
Κοινότης Ἀγίου Γεωργίου	1.244	+ 5,0	86,8	72,3	31,6	30,3	60,2	9,5	92,3
Κοινότης Ἀβρακόντε	704	—11,3	81,4	65,1	33,3	26,8	64,2	9,0	93,3
Κοινότης Καμινιακίου	479	+ 6,3	74,2	59,5	28,8	32,5	58,1	9,4	94,4
Κοινότης Ψυχροῦ	510	—17,9	72,3	53,2	54,7	25,1	61,2	13,7	92,5
Κοινότης Πλάτης	334	+12,6	64,5	45,0	40,4	31,1	56,3	12,6	96,6
Κοινότης Κάτω Μετοχίου	369	—19,3	66,2	41,7	52,7	29,8	54,5	15,7	98,7
Σύνολον Κρήτης	469.784	+ 4,6	90,1	82,2	33,3	28,8	61,6	9,6	72,0
Ἀγροτικὴ Κρήτη (α)	330.644	+ 1,0	90,6	82,9	37,2	28,4	61,0	10,6	87,2

Πηγή: Ἐθνικὴ Στατιστικὴ Ὑπηρεσία Ἑλλάδος: Ἀποτελέσματα τῆς ἀπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ. 19 Μαρτίου 1961, τόμος II, τεῦχος 10 Κρήτη, Ἀθῆναι 1964.

(1) Ἐπὶ τοῖς ο/ο τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ 10 ἐτῶν καὶ ἄνω. (α) Ἀγροτικὸς πληθυσμὸς (δὲν περιλαμβάνονται αἱ 7 ἀστικαὶ κοινότητες).

ἥτοι εἰς ἐποχὴν ἀπουσίας τῶν ποιμένων, ἀλλὰ κυρίως εἰς τὸ ὅτι ἡ Ἑλλάς διετῆρει τὴν ἐποχὴν ἐκείνην σημαντικὰς δυνάμεις ὑπὸ τὰ ὅπλα, αἱ ὁποῖαι ἐπέστρεψαν εἰς τὰς ἐστίας τῶν μετὰ τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφὴν. Ἡ ἐξέτασις τῆς κατὰ φύλον ἀναλογίας τὸ ἐπιβεβαιῶει: ἰσορροπία μετὰ τῶν δύο φύλων μέχρι τοῦ 1913, σημαντικὴ μείωσις τὸ 1920 (89,1 ἄρρενες ἀνὰ 100 θήλειες), κατόπιν, τὸ 1928, ἐκ νέου 97,0 ἄρρενες ἀνὰ 100 θήλειες καὶ 94,3 τὸ 1940. Ἀκολουθεῖ συνεχῶς ἐντονωτέρα διατάραξις τῆς ἰσορροπίας: 88,1 τὸ 1951 καὶ 81,6 τὸ 1961. Ἀνὰ 100 θήλειες ἡλικίας 15 ἕως 44 ἐτῶν, εἰς Λασιθίον ὑπάρχουν σήμερον 70 μόνον ἄρρενες. Μόνον αἱ ἐπαρχαῖαι Μιραμπέλλου (ἐξαίρουμένων τῶν ἀστικῶν κέντρων, Ἀγίου Νικολάου καὶ Νεαπόλεως) καὶ Μυλοποτάμου ἔχουν ἀναλογία χαμηλότερα τοῦ Λασιθίου: 69,4 καὶ 68,0 ἄρρενες ἀνὰ 100 θήλειες.

Ἡ ἀγροτικὴ ἐξοδος, τῆς ὁποίας ὁ ὄγκος εἶναι δυσχερὲς νὰ μετρηθῇ, ἀλλὰ ἡ ὁποία ἐρμηνεύει ἀσφαλῶς τὴν μακρὰν στασιμότητα ἀπὸ τοῦ 1881 μέχρι τοῦ 1913, ἠδὲ καὶ σημαντικῶς μετὰ τὸν δευτέρον παγκό-

σμιον πόλεμον. Ἀπὸ τοῦ 1951 μέχρι τοῦ 1961 τὸ Λασιθίον ἀπώλεσεν 694 κατοίκους (ἐλάττωσις 9,4%), ἐνθ' ὁ μέσος ὅρος τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης παρέμενε σχεδὸν στάσιμος· μόνον αἱ ἐπαρχαῖαι Ρεθύμνης (ἐκτὸς τῶν ἀστικῶν τῆς κέντρων) καὶ Ἀποκορώνου γνωρίζουν περισσότερον αἰσθητὴν πτώσιν.

Τὰ ἐπὶ τῆς φυσικῆς κινήσεως διατιθέμενα στοιχεία ἐπιβεβαιῶν τὴν τάσιν γήραστος τοῦ πληθυσμοῦ.¹

Ἡ μεγάλη ἐλάττωσις τῆς γεννητικότητος συνοδεύεται ὑπὸ σχετικῆς μόνον πτώσεως τῆς θνησιμότητος, ἡ ὁποία παραμένει ἀκόμη ἐκ τῶν πλέον ὑψηλῶν εἰς τὴν ἀγροτικὴν Κρήτην, ἐπομένῃ μόνον τοῦ Ἀποκορώνου (9,9%), τῶν Σφακίων (10,1%) καὶ τοῦ ἀγροτικοῦ Μιραμπέλλου (10,7%).

Ἄν καὶ εἶναι δύσκολον νὰ ὑπολογίσωμεν τὰς ἀκριβεῖς ἀναλογίας τῆς φαινομένης μεταναστεύσεως (διότι εἰς τὴν Ἑλλάδα αἱ γεννήσεις καὶ θάνατοι κατὰ τόπον μόνιμον κατοικίας ἀναφέρονται μόνον ἀπὸ τοῦ 1956), φαίνεται² ὅτι ἡ ἐπαρχία Λασιθίου ἀπώλεσε 1.324 μετανάστες μετὰ τῶν 1951 καὶ 1961, ἥτοι ποσοστὸν —18,1% ἐν σχέσει πρὸς τὸν πληθυσμὸν τοῦ 1951, τὸ ὅποιον ὑπερβαίνει μόνον αἱ ἐπαρχαῖαι Μυλοποτάμου καὶ Ἀποκορώνου.

1. Στατιστικὴ τῆς κινήσεως τοῦ πληθυσμοῦ, 1926 μέχρι 1938, Φυσικὴ κίνησις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος, 1956, 1957...1965 (Ἐθνικὴ Στατιστικὴ Ὑπηρεσία τῆς Ἑλλάδος). Διὰ τὴν περίοδον 1926-1930 ὑπάρχει ποσοστὸν διαφυγῆς.

2. B. Kayser, K. Thompson, Οἰκονομικὸς καὶ Κοινωνικὸς Ἀτλας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1964.

Μέσοι ἐτήσιοι τῆς φυσικῆς κινήσεως πληθυσμοῦ

Έτος	Γεννήσεις ‰		Θάνατοι ‰		Πλεόνασμα ‰	
1926-1930	161	24,9	69	10,7	+ 92	14,2
1931-1935	202	29,2	97	14,1	+ 105	15,1
1936-1938	187	25,8	81	11,1	+ 106	14,7
1959-1963	127	19,1	62	9,4	+ 65	9,7
1964/1965	95	..	70	..	+ 25	..

Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀτόμων κατὰ οἰκογένειαν (3,06) καὶ ἡ πυραμὶς ἡλικιῶν κατὰ τὸ 1961 ἐπιβεβαιοῦν τὴν διαπίστωσιν αὐτὴν: ὁ δείκτης γηράσεως (ἀριθμὸς ἀτόμων ἡλικίας 65 ἐτῶν καὶ ἄνω ἀνὰ 100 νέους κάτω τῶν 15 ἐτῶν) φθάνει εἰς Λασιθίον τὴν ἀναλογίαν τῶν 44,0, ἔναντι 37,2 διὰ τὸ σύνολον τῆς ἀγροτικῆς Κρήτης.

Μεταξὺ τῶν κοινοτήτων τῆς περιοχῆς Λασιθίου, οἱ περισσότερον ὑψηλοὶ δείκται γηράσεως ἀπαντῶνται εἰς τὰς κοινότητες αἱ ὁποῖαι ἔχουν μεγάλην μείωσιν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1940: Ἐξῶ Ποτάμοι (ἡ μόνη κοινότης τῆς ἐπαρχίας ἐκτὸς τῆς λεκάνης, ἡ ὁποία ἐπὶ μακρὸν ὑπῆρξεν ὁ ἀποκλειστικὸς σύνδεσμος μεταξὺ Λασιθίου καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου): μέσος ὅρος 2,33 άτομα κατὰ οἰκογένειαν, δείκτης γηράσεως 76,7, ἐλάττωσις κατὰ 35,5% μεταξὺ 1951 καὶ 1961. Ἅγιος Κωνσταντῖνος: 2,84 άτομα κατὰ οἰκογένειαν, δείκτης γηράσεως 87,5, ἀπώλεια 17,3%.

Αἱ κοινότητες τῶν ὁποίων τὸ μέγιστον τοῦ πληθυσμοῦ τοποθετεῖται εἰς τὸ ἔτος 1951 φαίνεται νὰ ἔχουν προσβληθῇ σχετικῶς ὀλιγώτερον: Ἀβρακόντες (δείκτης γηράσεως 33,3), Καμινάκιον (28,8) καὶ Ἅγιος Γεώργιος (31,6) ἀπὸ τοῦ 1940 ὁ Ἅγιος Γεώργιος πλησιάζει τὸ Τζερμιάδον, τὸ ὁποῖον ὁ πληθυσμὸς παραμένει στάσιμος. Εἵμεθα μακρὰν τοῦ 1583, ὅτε ὑπῆρχον 5,5 ἄρρενες ἄνω τῶν 60 ἐτῶν ἀνὰ 100 νέους καὶ ὅτε τὰ 46,8% τοῦ ἄρρενος πληθυσμοῦ εἶχον ἡλικίαν μικροτέραν τῶν 14 ἐτῶν.

ὁ ἐνεργὸς πληθυσμὸς κατὰ τὸ ἔτος 1961

Ὁ πληθυσμὸς τοῦ Λασιθίου παρέμεινεν, ἀπὸ τοῦ 1881, ἀγροτικὸς κυρίως. Κατὰ τὸ 1961, τὸ ποσοστὸν τῶν καλλιεργητῶν καὶ τῶν ποιμένων μεταξὺ τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ ἄνω τῶν 10 ἐτῶν ἀνῆρχετο εἰς 92,3%, ἐξαιρουμένου δὲ τοῦ γυναικείου ἐργατικοῦ δυναμικοῦ, εἰς 87,6%. Ἡ κατανομή τῶν ἐνεργῶν ἐν τούτοις δὲν εἶναι πάντοτε αὐστηρά, δεδομένης τῆς πολλαπλότητος καὶ τῆς ἀσταθείας τῶν ἀπασχολήσεων—συχρὰ παραλλήλως πρὸς μίαν μετριότητα τῶν προσόδων. Τὸ φαινόμενον αὐτὸ ἀπαντᾷται εἰς πολλὰ χωρία τῆς Κρήτης¹ καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου.

Ἡ ἔδρα τῆς ἐπαρχίας, τὸ Τζερμιάδον, πράγματι, μόλις διακρίνεται ἀπὸ τὸ σύνολον τῶν κοινοτήτων τῆς πόλγης ὡς πρὸς ὀρισμένας τριτογενεῖς δραστηριότητας, τῶν ὁποίων ἡ κυριότερα δὲν εἶναι τὸ ἐμπόριον: γυμνάσιον (316 μαθηταὶ κατὰ τὸ σχολικὸν ἔτος 1962/63) καὶ ἄλλαι δραστηριότητες ἐπαρχιακῆς πρωτευούσης (ὕγειονομικὸς σταθμὸς, χαροφυλακὴ, εἰρηνοδίκης, ταχυδρομεῖον, κτλ.). Τὸ Τζερμιάδον, τὸ ὁποῖον ἦτο ἀνέκαθεν τὸ σημαντικώτερον χωρίον τῆς λεκάνης, εἶχεν ἤδη 1.032 κατοικοὺς τὸ 1900· ἔκτοτε, ἐντὸς ἐξήκονταετίας, προώδευσεν μόνον κατὰ 20,7%,

1. Guy Burgel, *Pobia, étude géographique d'un village crétois*, Ἀθήναι 1965.

Ἐνεργὸς πληθυσμὸς κατὰ τὸ 1961 (εἰς ποσοστὰ ο/ο)

Κλάδοι δραστηριότητος	Σύνολον	Ἄρρενες	Θήλειες
Ἐπαρχία Λασιθίου			
Σύνολον ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ	4.380	2.005	2.375
Γεωργία, κτηνοτροφία	92,3	87,6	96,3
Λατομεία, βιοτεχνία, οἰκοδόμησις	2,5	3,9	1,3
Τριτογενεῖς τομεῖς	4,4	7,3	1,8
ἐξ οὗ:			
Ἐμπόριον	0,9	1,6	0,2
Μεταφοραί, ἐπικοινωνίαι	0,7	1,5	—
Υπηρεσίαι	2,8	4,2	1,6
«Νέου», ζητοῦντες ἐργασίαν διὰ πρώτην φοράν, καὶ μὴ προσδιοριζόμενοι	0,8	1,2	0,5
Ἐνεργὸς πληθυσμὸς, εἰς % τοῦ πληθυσμοῦ ἡλικίας 10 ἐτῶν καὶ ἄνω	80,3 %	83,0 %	78,2 %
Τζερμιάδον			
Σύνολον ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ	788	396	392
Γεωργία, κτηνοτροφία	87,3	81,8	92,9
Λατομεία, βιοτεχνία, οἰκοδόμησις	3,5	5,6	1,5
Τριτογενεῖς τομεῖς	8,8	12,6	4,8
ἐξ οὗ:			
Ἐμπόριον	1,5	2,0	1,0
Μεταφοραί, ἐπικοινωνίαι	1,7	3,3	—
Υπηρεσίαι	5,6	7,3	3,8
«Νέου», ζητοῦντες ἐργασίαν διὰ πρώτην φοράν, καὶ μὴ προσδιοριζόμενοι	0,4	—	0,8
Ἐνεργὸς πληθυσμὸς, εἰς % τοῦ πληθυσμοῦ ἡλικίας 10 ἐτῶν καὶ ἄνω	76,5 %	83,4 %	70,6 %

ἐνθ' ὃ Ἅγιος Γεώργιος ἐδιπλασίασε τὸν πληθυσμὸν του. Τὸ Τζερμιάδον δὲν ἐλκύει τοὺς μετανάστες: μεταξὺ τέλους τοῦ 1955 καὶ τῆς ἀπογραφῆς τοῦ Μαρτίου 1961 ἐγκατεστάθησαν ἐκεῖ 28 ἐνεργὰ άτομα (ἐξ ὧν 12 θήλειες), ἥτοι τὸ 3,6% τοῦ συνολικοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτὴν χρονολογίαν.

ἀγροτικὴ ἔξοδος καὶ μετανάστευσις

Ἐπὶ μακρόν, δὲν ἦτο ἀπαραίτητος ἡ ὑπαρξίς πόλεως εἰς τὸ ἀπομεινωμένον Λασιθίον. Ἡ διάσπασις τῆς μονώσεως τῆς πόλγης ἠνένησε κατ' ἀρχάς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Ἀγίου Νικολάου, ἡ διάνοιξις δὲ τῆς ὁδοῦ πρὸς τὴν Κεράν καὶ τὰς Γωνιάς ὠδήγησεν, ἀκολούθως, κατοίκους καὶ ἐμπορεύματα πρὸς τὸ Ἡράκλειον. Εἰς τὴν διαδικασίαν αὐτὴν διὰ τὴν δημιουργίαν ζωνῶν ἐπιρροῆς τῶν ἀστικῶν κέντρων τὸ Τζερμιάδον διαδραματίζει παθητικὸν ρόλον, τροφοδοτεῖ δὲ ἀφθόνως τὴν μετανάστευσιν.

Ἐκ τῆς ἐρευνῆς μας εἰς τὰ δημοτολόγια πληθυσμοῦ τῶν πόλεων τοῦ νομοῦ Λασιθίου (Ἅγιος Νικόλαος,

Ἐπαρχία Λασιθίου: Ἐξέλιξις τοῦ πληθυσμοῦ

	1881	1940	1961
Ἐπαρχία Λασιθίου	5.035	7.669	6.657
Κοινότης Λαγοῦ	141	294	306
Λαγοῦ	..	167	189
Πινακιανόν	..	127	117
Κοινότης Τζερμιάδου	901	1.331	1.246
Κοινότης Μαρμακέτου	265	322	291
Φαρσάρων	..	145	129
Μαρμακέτον	..	177	162
Κοινότης Ἁγίου Κωνσταντίνου	410	451	335
Ἅγιος Κωνσταντίνος	380	447	328
Μονὴ Κρυσταλλένιας	30	4	7
Κοινότης Μέσα Λασιθίου	449	567	578
Μέσα Λασιθίου	..	425	435
Μέσα Λασιθάκιον	..	142	143
Κοινότης Ἐξω Ποτάμων	450	620	252
Ἐξω Ποτάμοι	247	338	124
Μέσα Ποτάμοι	203	194	93
Ρουσσαικιανά	..	88	24
Ἀργυρὸ Νερό	11
Κοινότης Ἁγίου Γεωργίου	669	1.286	1.246
Ἅγιος Γεώργιος	384	720	..
Πλαθιάνας	285	566	..
Κοινότης Ἀβρακόντε	358	761	704
Ἀβρακόντες	227	569	551
Κουδουμάλια	131	192	153
Κοινότης Καμινακίου	314	512	479
Κοινότης Ψυχροῦ	494	676	517
Μαγουλάς	161	223	152
Ψυχρόν	333	453	365
Κοινότης Πλάτης	279	396	334
Κοινότης Κάτω Μετοχίου	305	453	369
Κάτω Μετόχιον	146	251	190
Ἅγιος Χαράλαμπος	149	199	179
Μονὴ Βιντιανή	10	3	..

Νεάπολις, Σητεία καὶ Ἱεράπετρα), καθὼς καὶ ἐκ δειγματοληψίας μας 1/10 εἰς τὸν δῆμον Ἡρακλείου τὸν Μάιον τοῦ 1967, δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν τὰ κύρια ρεῖματα μεταξὺ ὑπαίθρου καὶ πόλεως, εἰς ἀνατολικὴν Κρήτην.

Τὰ συγκεντρωθέντα στοιχεῖα ἀναφέρονται ἀποκλειστικῶς εἰς τοὺς ἀρχηγούς τῶν οἰκογενειῶν καὶ τὰς συζύγους τῶν· ἀφοροῦν εἰς ὅλον σχεδὸν τὸν ἐνῆλικον πληθυσμὸν ἐλληνικῆς ἰθαγενείας ὁποῖος ἐγκατεστάθῃ εἰς τὰς πόλεις αὐτάς μέχρι τοῦ 1965· διὰ τὴν ἐγγραφὴν εἰς τὸ δημοτολόγιον ἀπαιτεῖται παρμονὴ δύο ἐτῶν.

Ἡ πλειονότης τῶν Λασιθιωτῶν οἱ ὅποιοι μετῴνησαν ἐντὸς τῆς Κρήτης ἐγκατεστάθῃ εἰς Ἡράκλειον, ἀποτελοῦσα, παρὰ ταῦτα, μικρὸν μόνον τμήμα τοῦ ἀγροτικοῦ ρεῖματος πρὸς τὴν πόλιν αὐτήν. Εἰς Ἡράκλειον ὑπάρχουν μετανάσται ἐξ ὅλων τῶν χωρίων τῆς λεκάνης, οἱ περισσότεροι δὲ προέρχονται ἐξ Ἁγίου Γεωργίου, Πλάτης καὶ Τζερμιάδου.

Αἱ τέσσαρες πόλεις τοῦ νομοῦ Λασιθίου ὑπεδέχθησαν συνολικῶς τὸ τέταρτον μόνον τῶν μεταναστῶν αὐτῶν. Ἡ ἑλξις τῆς Σητείας, ἡ ὁποία εὕρεται πολὺ μακράν, εἶναι μηδαμινή. Ἡ Νεάπολις, παλαιὰ

Ἐνῆλικες Λασιθιωταὶ ἐγκατεστημένοι εἰς πόλεις τῆς κεντρικῆς καὶ ἀνατολικῆς Κρήτης, 1967

πόλεις ἐγκαταστάσεως	Σύνολον	Ποσοστὸν ἐπὶ τοῦ πληθυσμοῦ: τοῦ συνολικοῦ τῆς πόλεως	τοῦ ἐξ ἀγρο- τικῆς Κρήτης
Ἡράκλειον	380	1,2 %	2,6 %
Ἅγιος Νικόλαος	119	7,2 %	11,1 %
Νεάπολις	16	1,1 %	2,8 %
Ἱεράπετρα	34	1,1 %	3,0 %
Σητεία	1	0,05 %	0,1 %
Σύνολον	500		

Μόνιμοι κάτοικοι Ἁγίου Νικολάου καταγωγῆς ἐκ Λασιθίου, κατὰ τόπον γεννήσεως τοῦ (ἢ τῆς) συζύγου των, 1967

	Σύνολον	Ἀρρενες	Θῆλεις
Σύνολον	119	60	59
Χῆροι καὶ ἄγαμοι	15	6	9
Σύζυγος, καταγωγῆς:			
ἐκ τῆς αὐτῆς κοινότητος τοῦ Λασιθίου (ἐπαρχίας)	20	10	10
ἐξ ἄλλης κοινότητος τοῦ Λασι- θίου (ἐπαρχίας)	2	1	1
ἐξ Ἁγίου Νικολάου	36	15	21
ἐξ ἄλλης κοινότητος τοῦ Μιραμι- πέλλου (ἐπαρχίας)	35	21	14
ἐκ λοιπῆς Κρήτης καὶ Ἑλλάδος	7	5	2
ἐκ Μ. Ἀσίας καὶ τοῦ ἑξωτερικοῦ	4	2	2

πρωτεύουσα τοῦ νομοῦ, κειμένη ἐπὶ τῆς ἐκ παραδόσεως ὁδοῦ πρὸς τὸν κόλπον τοῦ Μιραμπέλλου, συνεκράτησε μικρὸν μόνον τμήμα τοῦ ρεῖματος. Προκαλεῖ ἐκπληξὴν ἡ ἐγκατάστασις Λασιθιωτῶν εἰς Ἱεράπετραν, τὴν ὁποίαν ἀποκόπτει ὁ ὄρεινός ὄγκος τοῦ Ἀφέντη Χριστοῦ (2.141 μ.) ἀπὸ τὴν λεκάνην· πρόκειται κυρίως διὰ μερικὰς οἰκογενείας ἐκ Τζερμιάδου αἱ ὁποῖαι ἔχουν προφανῶς μεταξὺ τῶν δεσμοῦς συγγενείας, ἀσχολοῦνται δὲ εἰς τὴν νέαν των διαμονὴν μὲ τὴν γεωργίαν. Δυνάμεθα νὰ συγκρίνωμεν τοὺς ἀριθμοὺς αὐτοὺς πρὸς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἐκφράζουν ἓνα ἄλλον παράγοντα ὁστικῆς ἐλξεως, τὸν παράγοντα μειωτήριον: τὸ 1965, εἰς Ἡράκλειον κατεγράφησαν 10 γεννήσεις Λασιθιωτῶν, εἰς Ἅγιον Νικόλαον 56, εἰς Ἱεράπετραν 1· οὐδεμία εἰς Νεάπολιν ἢ Σητείαν.

Ὁ Ἅγιος Νικόλαος εἶναι ἡ μόνη πόλις ἡ ὁποία συγκρατεῖ μέγα ποσοστὸν Λασιθιωτῶν: 7%· τοῦτο ἀνέρχεται εἰς 11%, ἐάν ὑπολογίσωμεν μόνον τοὺς ἐκ Κρήτης μετανάστας εἰς τὴν πόλιν αὐτήν καὶ ἀποκλείσωμεν τοὺς ἐντοπίους. Πρόκειται περὶ ἀποκλειστικῆς προελεύσεως ἐκ μίας μόνον κοινότητος τῆς ἐπαρχίας, δηλαδὴ ἐκείνης ἡ ὁποία κεῖται ἀκριβὸς εἰς τὰς ἀνατολικὰς προσβάσεις τῆς πόλεως: τοὺς Ἐξω Ποτάμους. Ἐπὶ 119 ἐνῆλικον Λασιθιωτῶν ἐγγραφόντων εἰς τὸ δημοτολόγιον τοῦ Ἁγίου Νικολάου, 99 ἐγγενήθησαν εἰς τὴν κοινότητα Ἐξω Ποτάμων, 7 εἰς Τζερμιάδον καὶ 5 εἰς Ψυχρόν. Φαίνεται φυσικὸν τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ κοινότης Ἐξω Ποτάμων, διὰ τῆς

RESUME DES ARTICLES

όποιας διεκινείτο μέχρι πρό τινος το πλείστον του εμπορίου της πόλης, έλκύεται και απογυμνώνεται, ένεκα της ανάπτυξεως της νέας πρωτεύουσας της ανατολικής Κρήτης ("Άγιος Νικόλαος), ή όποια κατά το 1881 είχε μόνον 96 κατοίκους, ενώ το 1961 ήρθε 3.861 κάτοικοι. Η συνοπτική ανάλυσις των Λασιθιωτών οι όποιοι εγκατεστάθησαν μόνιμως εις "Άγιον Νικόλαον εμφανίζει ενδιαφέρον.

Έκτος των δέκα οικογενειών των όποιων άμφοτεροι οι σύζυγοι γεννήθησαν εις την ατήν κοινότητα (έννεα εις Έξω Ποτάμους και μία εις Πλάτην), ή έκλογη σύζυγος γίνεται κατά προτίμησιν εκ των εντοπίων του "Άγιου Νικόλαου και εκ των γαιτονικών του Μιραμπέλλου χωρίων: Ζένια, Έξω Λακκόνια, Κριτσά, και όχι εκ των χωρίων της λεκάνης.

Όσον άφορξεί εις τας δραστηριότητας, 56 άρρενες εδήλωσαν επαγγέλμα: 6 γεωργοί, 17 βιοτέχναι και ειδικευμένοι εργάται, 10 άνειδίκεντοι εργάται, 4 έμποροι, 4 όδηγοι αυτοκινήτου, 8 υπάλληλοι, 2 δημόσιοι υπάλληλοι, 1 δημοδιδάσκαλος, 1 δικηγόρος και 3 διάφοροι προσωπικά υπηρεσίαι. Η συμβολή του Λασιθίου εις τον "Άγιον Νικόλαον άναφέρεται εις τον βιοτεχνικόν τομέα, εις τα μικρά επαγγέλματα και τους ήμερομισθίους εργάτας, εις το άνειδίκευτον εργατικόν δυναμικόν, εις τας κατωτέρας θέσεις του εμπορίου και της διοικήσεως, σπανίως δέ εις τα έλευθέρια επαγγέλματα.

Ό πληθυσμός του Λασιθίου, την εξέλιξιν του όποιου παρηκολούθησαμεν, έδοκίμασε σκληράς ιστορικάς περιπτώσεις, διαβίων εις έλάχιστα φιλικόν φυσικόν περιβάλλον. Έξωσθεις εκ της λεκάνης και επαν εγκατασταθείς μετά δύο αιώνας εξορίας, ο Λασιθιώτης υπήρξεν υπόδουλος της γης, τροφοδότης διά σίτου του Ένετου και του Τουρκου, εύρεθη δέ συχνά εις το έλεος δριμέος κλίματος, το όποιον έφόνευε τας ζώα του και επλημύριζε τους άγρους του. Το Λασιθιον εχρησιμοποίηθη ως ζώνη-καταφύγιον των Κρητών επαναστατών, πράγμα το όποιον έπέσυρε την φονικήν έκδικήσιν των διαφόρων κατακτητών της Κρήτης. Μόνον κατά το τέλος του 19ου αιώνας το Λασιθιον έλευθεροΰται από τας ταιλαιωρίας αυτάς, με την άποκτησιν γαιών και ιδιοκτησίας εκτός της όρεινης λεκάνης. Η καθυστερημένη διάσπασις της μονώσεως άνέστειλε την άγροτικήν έξοδον, ή όποια σήμερον εκκένων έμειλίκτης τα πυκνοκατοικημένα όρη, όπου ή γεωργία δυσκόλως πλέον άποδίδει.

Η πόλη αυτή, με τας χιλιάδας άνεμομύλων, με την έντονον δραστηριότητά της, με τους χωρικούς οι όποιοι καλλιεργούν διά της σκαπάνης και ποτίζουν με φροντίδα τα γεώμηλα του άγρου των, με το πληθος όνων και ήμιόνων διά την μεταφοράν των λιπασμάτων, με τον θόρυβον των μηχανικών αντίλων εις τα δημητριακά—το θαυμασίον αυτό χλοερών τοπίον συνοδεύεται και από άγωνιώδη προβλήματα επιβιώσεως και προσαρμογής.

Kavala, une ville industrielle de Grèce du Nord

par Pierre-Yves Péchoux

Les activités industrielles de Kavala sont depuis longtemps dominées par la préparation du tabac. Mais deux facteurs ont joué récemment au détriment de la ville: la mécanisation des fabrications crée un chômage technologique là où il n'était que saisonnier; le transfert de plusieurs entreprises à Salonique diminue le volume d'emplois offerts. Les autres activités de la ville sont caractérisées aussi par le sous-emploi. A cette situation la population active répondait au moment de l'enquête (1965-66) par l'émigration, notamment vers l'Allemagne. L'installation à Nea Karvali d'une usine d'engrais chimiques ne paraissait pas susceptible de renverser rapidement une tendance qui semble exclure la possibilité d'une croissance démographique et économique de Kavala dans les années à venir.

Aspects d'une plain méditerranéenne: la Thessalie

par Michel Sivoignon

La plaine de Thessalie est probablement une des régions grecques qui se sont le plus rapidement transformées depuis 1950. Une société de petits paysans propriétaires a modifié ses cultures, avec l'introduction du coton et de la betterave à sucre, en même temps que s'organisaient le remembrement des terres et que progressaient l'irrigation, drainage et mécanisation. Cette société singulièrement mouvante, pénétrée de préoccupations commerciales est aussi touchée par l'émigration.

Le poljé de Lassithi

par Pierre-Yves Péchoux

Ce petit bassin intra-montagnard de Crète orientale a longtemps vécu dans l'isolement. Son désenclavement a sans doute facilité l'émigration mais il a permis son insertion dans les circuits de l'économie d'échanges: le recul des cultures vivrières et de l'élevage des brèbis va de pair avec le développement de cultures spéculatives. Cette transformation s'accompagne d'une réadaptation des terroirs cultivés: les terrasses des versants sont en voie d'abandon, l'effort se concentre sur les terres irrigables du poljé lui-même dont l'altitude autorise la culture des pommes de terre, des pommiers et des amandiers. Dans le même temps les villages du Lassithi passent dans l'orbite d'Iraklion, capitale de la Crète.

Peuplement et évolution démographique du bassin de Lassithi

par Emile Kolodny

Le poljé du Lassithi, exemple unique d'un vaste bassin karstique d'habitat permanent parmi les îles de la Méditerranée, constitue une exception dans le cadre de la Grèce insulaire par son altitude (800 m) et la densité de son peuplement (200 habitants par km² de terre cultivable). Occupé par l'homme depuis la préhistoire, le bassin fut l'objet d'une recolonisation systématique par les Vénitiens en 1463, deux siècles après que le poljé eût été abandonné complètement. Type d'isolat en montagne, sujet à de multiples mutations souvent brutales, la population du Lassithi atteint son maximum démographique vers 1940. Le désenclavement récent du bassin s'allie à un mouvement migratoire massif vers les villes de la Crète, et en particulier vers Aghios Nikolaos et surtout Iraklion.